

Pavelka, Jiří

Předpoklady a atributy lidského komunikativního jednání

In: Pavelka, Jiří. *Předpoklady literárního dorozumívání*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 1998, pp. 15-44

ISBN 8021018003

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122907>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1. PŘEDPOKLADY A ATRIBUTY LIDSKÉHO KOMUNIKATIVNÍHO JEDNÁNÍ

1.1. „Světy ze slov“ jako komunikativní jednání a forma lidského bytí

Filozofické práce, náboženské a politické spisy a kánony, díla krásné literatury, pojednání, studie a učebnice přežívající pod ochrannou známkou „věda“, ale také kterékoli jiné slovesné projevy – psané, vyprávěné i zpívané, texty a promluvy na jedno použití, ale také slovesné útvary uchovávané po staletí ústní tradicí anebo pomocí písma, představují nejdůležitější položky lidského světa. Slovesné projevy člověka lze chápat jako komunikační aktivitu, jako základní formu lidského bytí a jako součást univerza. Tento typ reality, který se na dlouhá období stal předmětem zájmu především jazykovědy, literární vědy, psychologie, sémiotiky, lingvistické antropologie nebo filozofie jazyka, označují souhrnným výrazem „světy ze slov“.¹

Nikoli jazyk, ale jazyková komunikační praxe, „světy ze slov“ jsou věčným ohněm ve svatyni lidské civilizace i historie.² Nikoli jazyk jako systém, saussurovské *langue*³ anebo jako metafyzicky fundovaný logický kalkul, aspirující v pracích představitelů Vídeňského kruhu na univerzální vědu a poznání,⁴ ale jazyk jako forma života, jazyk jako jazyková hra,⁵ je

¹ Klíčová slova dané úvahy vyznačují tučně v místech, kde dochází k jejich kategoriálnímu vymezení, tzn. k určení či upřesnění jejich významu. Tučně zvýrazňují slova také v případech, kdy chci upozornit na závažnost informací, které zprostředkují.

² Humanitní vědy 20. století charakterizuje „obrat k jazyku“ a od šedesátých let zájem o komunikaci. Tento obrat znamená střet dvou paradigmat – starého, překonávaného „paradigmatu filozofie vědomí“ s nastupujícím, proměňujícím se „filozofickým paradigmatem komunikace (jazyka / řeči)“ (srov. Hubík, Stanislav: *K postmodernismu obratem k jazyku*. Albert, Boskovice 1994, s. 17). Toto drama moderního myšlení nejlépe vyjádřila dráha zřejmě nejvlivnějšího myslitele 20. století – Ludwiga Wittgensteina (srov. Monk, Ray: *Wittgenstein. Úděl génia*. Hynek, Praha 1996).

³ Ferdinand de Saussure (1857–1913) sice postavil vůči *langue* (jazyku), tzn. vůči obecnému, abstraktnímu systému pravidel konkrétní a individuální *parole* (promluvu), ale předmětem jazykovědného výzkumu učinil výhradně *langue*. Tuto orientaci vyjadřuje také de Saussurův názor, podle něhož lingvistika má být částí obecné, dosud ovšem nerozpracované vědy o znacích – sémiologie a ta součástí obecné a sociální psychologie (srov. Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Odeon, Praha 1989, s. 52).

⁴ Strategii logických pozitivistů (Vídeňského kruhu) vyjádřil nejlépe Rudolf Carnap (1891–1970) v knize *Logická stavba světa (Der logische Aufbau der Welt, 1928)* a v studii *Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka* („Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache.“ *Erkenntnis*, 2, 1931, s. 219–241; čes. překl. in: *Filosofický časopis*, 35, 1991, č. 4, s. 622–643).

⁵ Toto pojetí se objevuje ve *Filozofických zkoumáních* Ludwiga Wittgensteina (1889–1951) –

společenskou institucí. Tímto směrem, který se pokouší mapovat pragmatika,⁶ se také bude ubírat následující úvaha.

„Světy ze slov“ přesahují rámec tradičně vymezované jazykové reality, neboť se týkají chování člověka, celku jeho dorozumívacích procesů. „Světy ze slov“ nejsou modelem, ale činností člověka, mají procesuální charakter, dějí se, představují rozvinutou, koncentrovanou komunikační aktivitu konkrétního člověka. „Světy ze slov“ jsou projevem, neustále se proměňujícím stavem a uskutečňujícím se rezultátem vyspělého **lidského chování (I)**,⁷ chápaného jako komunikativní jednání. Lidé „světy ze slov“ nejen tvoří, udržují při životě a nabízejí svým bližním, ale především v nich žijí. „Světy ze slov“ jsou „intimním“ životním prostředím člověka ve smyslu odehrávajícího se, uskutečňujícího se bytí. „Světy ze slov“ uskutečňují bytí člověka, jeho pobyt v čase.⁸ „Světy ze slov“ připomínají Heideggerovu „řeč“ (*die Sprache*) – jsou „příbytkem bytí, člověk v tomto příbytku pobývá“.⁹

---

rukopis vychází v dvojjazýčném vydání v Oxfordu až po autorově smrti pod názvem *Philosophical Investigations. Philosophische Untersuchungen* (1953). V této práci, reprezentující autorovo druhé tvůrčí období, je vysloven názor, že „představit si nějaký jazyk znamená představit si formu života“ a že „mluvení jazyka [...] je částí [...] činnosti anebo [...] formy života“ typu „jazyková hra“ (W., L.: *Filozofické skúmania. Pravda, Bratislava 1979*, s. 28 a 32). Jinak řečeno, jazyk se stává součástí lidského jednání, které určuje význam slov. Význam v daných souvislostech tedy není interní jazykovou realitou, ale je dán mimojazykově – užitím slov v jazykové hře (srov. tamtéž, s. 43), pravidly jazykové hry, která určuje kontext, je výrazem shody životů, nikoli shodou s nějakou zobrazovanou skutečností.

⁶ Pragmatika (srov. Schmidt, Siegfried J., ed.: *Interdisciplinäre Pragmatik. Bd. I. Interdisciplinäre Beiträge zur Erforschung der sprachlichen Kommunikation*. Wilhelm Fink, München 1974) byla zařazována do rámce antropologie (P. Hartmann), teorie chování (K. L. Pike), sociologie (J. Frese), teorie informace (G. F. Meier), byla vymezována jako součást komunikativního jednání (S. J. Schmidt), zkoumána z pozic psycholingvistiky (T. Slama-Czacu, J. W. Oller), mluvních aktů (J. R. Searle) anebo analytické filozofie a logiky (R. C. Stalnaker, Y. Bar-Hillel, R. Montague).

⁷ Klíčová, tučně vyznačená slova této práce (srov. pozn. č. 1) jsou začleněna do *Věcného rejstříku* (9. kapitola). Číselné kódy uvedené v kulatých závorkách za některými výrazy této úvahy jsou pokusem o uclnění rozsáhlé a z jednoho místa nepřehledné oblasti lidského chování a v jejím rámci literárního dorozumívání. Jde o snahu poskytnout čtenáři širší kontext k výkladovým pasážím, jejichž cílem ani kompoziční osou není ani nabídnout, ani popsat systematicky předpokladů lidského dorozumívání, ale představit a obhájit komunikačně pragmatický přístup k jazyku a literatuře. Pracovní verzi systematicky předpokladů lidského dorozumívání nabízí kapitola 8. *Přílohy*. Oddíl 8.1. *Rejstřík lidského chování* obsahuje položky začínající číslicí I., oddíl 8.2. *Rejstřík předpokladů lidského dorozumívání* položky začínající číslicí II., oddíl 8.3. *Rejstřík znakových systémů* položky začínající číslicí III. a konečně oddíl 8.4. *Rejstřík znaků* položky začínající číslicí IV.

⁸ „Pobyt“ (*Dasein*) představuje klíčovou kategorii Heideggerova díla *Sein und Zeit* (1927). Na otázku „kdo je pobyt“ Martin Heidegger (1889–1976) odpovídá: „Pobyt je jsoucno, které jsem vždy já sám, toto bytí je vždy moje.“ (*Bytí a čas*. Oikoymenah, Praha 1996, s. 140.)

⁹ Heidegger, Martin: *Brief über den Humanismus*, 1947. In: H., M.: *Platons Lehre von der Wahrheit*. A. Francke Verlag, Bern 1947, s. 24.

„Světy ze slov“ fungují jako mosty mezi vnitřním a vnějším světem člověka.¹⁰ Prostřednictvím „světů ze slov“ se člověk napojuje na předmětný svět, tedy svět přírody i vlastního těla.¹¹ „Světy ze slov“ jsou vzhledem k těmto skutečnostem (vzhledem k těmto světům) aktivním, formujícím principem. To, co konkrétní, historický člověk vnímá, co si uvědomuje, na co myslí, po čem touží a co cítí, se odehrává v kulísách jazyka. Jeho svět, jeho představa světa závisí na jazyku, který používá.¹² Pregnantně toto stanovisko formuluje Ernst Cassirer (1874–1945), autor slavné knihy *Filozofie symbolických forem* (*Philosophie der symbolischen Formen*, 1923–1929),¹³ který tvrdí, že každý jednotlivý jazyk si „vytváří a postuluje svůj vlastní svět“,¹⁴ a že tudíž skutečnost je stvořený, a nikoli zrcadlený (odrážený) útvar. Téhož rodu je postulát knihy Wilbura Marshalla Urbana *Jazyk a realita* (*Language and Reality*, 1939), podle něhož „jakákoli zkušenost [...] je již vytvářena a kategorizována jazykem“.¹⁵

Ernst Cassirer předpokládá autonomnost vnějšího (předmětného) světa, jazykové reality a také vnitřního světa člověka. „Poznání i jazyk, mýtus a umění se nechovají“ – podle jeho mínění – „jako pouhé zrcadlo, které prostě odráží danosti vnějšího či vnitřního bytí tak jako obrazy, které se v něm vytvářejí. Namísto takových indiferentních prostředků představují spíše vlastní světelné zdroje, podmínky vidění jakožto původu veškerého utváření.“¹⁶ Postavení jazyka v tomto bermudském trojúhelníku lidské existence je však dominantní. „Jazyk stojí v ohnisku duchovního bytí, v němž

¹⁰ Jako mosty mezi vnitřním a vnějším světem člověka fungují také jiné formy dorozumívání, srov. 8.1. *Rejstřík lidského chování*, položky (I.B.) dorozumívání / komunikační systémy.

¹¹ Vztahy mezi vnitřním a vnějším světem se zabývá Gaston Bachelard (1884–1962) ve své monografii *Poetika prostoru* (*La poétique de l'espace*, 1957), kde z pozic archetypálně motivované fenomenologie obrazotvornosti analyzuje mj. jednak dialektiku vnějšího a vnitřního, jednak zavřenosti a otevřenosti. Spojnici mezi těmito světy nachází v básnických obrazech, které existují před myšlenkou jako výraz bytí. Dům, podkroví, kout, hnízdo, ulita jsou příklady obrazů (symbolů) šťastného (vnitřního) prostoru, mají podobu skryše, útočiště před chladným (vnějším) světem, který tyto prostory obklopuje (srov. *Poetika priestoru*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1990).

¹² Doklady o tom, že lidský svět (představa o lidském světě) závisí na jazyce, přináší lingvistická antropologie, která zkoumá vztah jazyků a společenského života u komunit vzdálených evropské kultuře (srov. pozn. č. 19 a 38).

¹³ Srov. *Philosophie der symbolischen Formen*. Bd. 1. *Die Sprache*. Bd. 2. *Das mythische Denken*. Bd. 3. *Phänomenologie der Erkenntnis*. Bruno Cassirer Verlag, Berlin 1923, 1925, 1929; *Index*, 1931.

¹⁴ Cassirer, Ernst: *Language and Myth*. Dover Publications, New York – Dover 1946, s. 8.

¹⁵ Urban, Wilbur Marshall: *Language and Reality. The Philosophy of Language and the Principles of Symbolism*. George Allen and Unwin, London 1939, s. 332.

¹⁶ Cassirer, Ernst: *Filozofie symbolických forem*. I. *Jazyk*. Oikoymenh, Praha 1996, s. 36.

se spojují paprsky zcela různorodého původu a odtud vycházejí směrnice do všech oblastí ducha.“¹⁷

Jazyk – soudě podle tvrzení Edwarda Sapira, vysloveného v roce 1929 v studii *Status lingvistiky jako vědy (The Status of Linguistics as a Science)* – je alfou a omegou lidského světa. „Je zcela iluzorní představit si, že jediněc se dobírá reality bez použití jazyka a že jazyk je prostě jen náhodný prostředek sloužící k vyřešení problémů spojených s komunikací a uvažováním. Pravda je jinde: ‚skutečný svět‘ do značné míry nevědomky budujeme [je budován – pozn. JP] na jazykových zvycích příslušné skupiny.“¹⁸

Nejen zkušenost, ale kterákoli jiná forma lidského chování, včetně vnímání, poznávání a praktického jednání, je – jak tvrdí představitel lingvistické antropologie (antropologické lingvistiky) – jazykově predestinována.¹⁹ Má většinou svůj předobraz, svou podobu či svou verzi ve „světech ze slov“. Zjednodušeně řečeno – zůstaneme-li v oblasti vnímání – člověk může nahmatat a chutnat to, pro co má jazykové výrazy.²⁰ Uvidí pouze ty barvy, které jsou odlišeny v jazyce, jenž používá.²¹ To platí i pro chování typu „světy ze slov“. Také „světy ze slov“ mají své předobrazy či své ne-sčetné verze v jiných „světech ze slov“, ale rovněž v hypotézách, pracovních tezích a v převyprávěních nebo shrnutích.

¹⁷ Tamtéž, s. 128.

¹⁸ Sapir, Edward: „The Status of Linguistics as a Science.“ *Language*, 5, 1929, s. 209. (Cit. podle DeFleur, Melvin L. – Ballová-Rokeachová, Sandra: *Teorie masové komunikace*. Univerzita Karlova, Karolinum, Praha 1966, s. 259.)

¹⁹ Za zakladatelská díla lingvistické antropologie jsou pokládány práce Franze Boase (1856–1942) *The Mind of Primitive Man* (MacMillan, New York 1911), Edwarda Sapira (1884–1935) *Language (An Introduction to the Study of Speech)*. Harcourt, Brace and World, New York 1921) a Benjamin L. Whorfa (1897–1941) *Language, Thought and Reality* (John Wiley and Sons, New York 1956). Některé teorie jdou ještě dále. Např. francouzský filozof Jacques Lacan (1901–1981), inspirující se psychoanalýzou a strukturalismem, tvrdí, že i podvědomí je strukturováno jako jazyk.

²⁰ Luc Benoist naopak vychází z limitovaných schopností lidského smyslového ústrojí. Říká mj., že hmat, chuť a čich jsou téměř slepé, neboť nejsou dostatečně selektivní, a že tato skutečnost se odráží v jazykových rozlišeních. Hmat identifikuje pouze „tvar, váhu, teplotu, odolnost, strukturu“, chuť rozlišuje v evropské oblasti „hořké, kyselé, slané a sladké“ a v čínské oblasti navíc „ostré“. Čich podle jeho názoru rozlišuje pouze počitky ze skupiny „příjemné a odpuzující“ (srov. Benoist, Luc: *Znaky, symboly a mýty*. Victoria Publishing, Praha 1995, s. 11–12).

²¹ Nancy Parrott Hickersonová uvádí, že „angličtina má přibližně 50 000 deskriptivních termínů pro barvy“ (*Linguistic Anthropology*. Holt, Rinehart and Winston, New York – Chicago – San Francisco – Dallas – Montreal – Toronto – London – Sydney 1980, s. 127) a že ne všechny jazyky identifikovaly základní druhy barev; některé severoamerické (indiánské) jazyky (viz s. 122) neznají např. výrazy pro „fialově červenou“ (*violet-red*) a „červeně fialovou“ (*red-violet*).

Člověk sice svět vnímá smysly, ale rozumí mu pomocí slov – významů jazyka, mytologických systémů, náboženských a filozofických koncepcí a vědeckých teorií. Člověk si musel nejdříve v procesu dorozumívání (pomocí „světů ze slov“) zkonstruovat koncept mikrosvěta a makrosvěta, aby mohl jeho podobu spatřit v mikroskopu či dalekohledu. Musel nejdříve (pomocí slov) vytvořit koncept krásy a umění, aby rozpoznal krásné objekty a rozlišil řemeslná a umělecká díla. Musel nejdříve (pomocí slov) sestrojít „Erota“, „sluneční galaxii“, „krevní oběh“ nebo „anorganickou chemii“, aby novým způsobem pochopil a uviděl „pohlavní vztahy mezi lidmi“, „zatmění Slunce“, „infarkt“ nebo „rozklad mrtvého těla“.

Do rámce dané úvahy je zakomponovatelná představa, podle níž věda (vědecké poznání) pojednává o informačním bohatství předmětných struktur. Vědecké poznání za této situace ovšem nemá podobu objevů, ale rekonstrukcí toho, co je obsaženo v ekosystémech. My lidé pak svět neobjevujeme, ale „odčítáme, rozpoznáváme“.²² Podstatná je dále skutečnost, že teorii nelze budovat bez explicitního začlenění člověka do celku světa. „Bez toho jsou všechny ‚antropologické‘ pokusy antropocentrismem, antropomorfismem nebo prostě vůbec mytologie.“²³

„Světy ze slov“, ale také jiné typy lidské komunikační aktivity fungují jako základy pro normy a limity sociálního jednání. Ty nejrozpracovanější jsou legislativou životního prostředí člověka – kultury. Evropané 20. století např. žijí v prostředí, kde se praktikuje desítková číselná soustava, gregoriánský kalendář, monogamní manželství, povinná školní docházka, daně nebo květomluva. Uvedené praktiky se prezentují jako komplex vyhraněných typů lidského chování, avšak vzniknout a existovat mohou díky „světům ze slov“. „Světy ze slov“ zasahují (mj. nástroji genového inženýrství) do druhové konkurence a genocidy „přírodním výběrem“.²⁴

Lidské chování (I.) je mimo dosah behavioristicky orientované psychologie, antropologie, sociologie či lingvistiky, tzn. disciplín, které redukovaly výzkum na deskripci vnějšího, pozorovatelného chování živých organismů.²⁵ Lidské chování totiž není totožné s vnějším chováním člověka. Lidské

²² Lorenz, Konrad: *Takzvané zlo*. Mladá fronta, Praha, s. 228.

²³ Fišer, Zbyněk: *Útěcha z ontologie. Substanční a nesubstanční model v ontologii*. Academia, Praha 1967, s. 37.

²⁴ Srov. Darwin, Charles R.: *O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život*. ČSAV, Praha 1953; Darwin, Charles R.: *O původu člověka*. Academia, Praha 1970.

²⁵ Behavioristickou psychologii bez psychiky, která zkoumá vztahy, souvislosti a průsečíky stimulů a reakcí v chování člověka, zakládá John Broadus Watson (1878–1958). V oblasti kulturní antropologie byl behaviorismu blízký George Herbert Mead (1863–1931), který

chování naopak zahrnuje všechny lidské aktivity, odehrávající se nejen na úrovni sociálního (praktického) jednání (I.C.), ale také lidské psychiky (**mentálního jednání** – I.A.), zahrnuje nejen úkony potravní, pohlavní (biologická reprodukce), herní, pracovní a tvůrčí, ale také percepční, emocionální, volní, logické, gnoseologické, axiologické a mnohé jiné.

Klíčové postavení v oblasti lidského chování zaujímají úkony komunikační, tzn. úkony, které se týkají **lidského intersubjektového** a neintersubjektového **dorozumívání** (I.B.), neboť ty se současně dějí na úrovni psychiky i sociálního jednání. „**Světy ze slov**“ jako nejrozvinutější lidská komunikační aktivita a forma lidského dorozumívání²⁶ jsou dokonce – přinejmenším v historické době – námětem, fabulí a hlavním hrdinou lidského chování. Jsou základem, na němž stojí a který určuje a profiluje reflektované lidské chování.

Osudy „světů ze slov“ a jejich nositelů jsou značně odlišné. Kterýkoli „svět ze slov“, i ten, jenž vykládá člověka jako dílo Boží anebo univerzum jako čtyřrozměrné, časoprostorové kontinuum, může být (za jistých podmínek) chápán jako zákon, pravda, norma nebo hrdinství, ale také může být klasifikován jako pověra, lež, produkt hry bez pravidel či chorobné fantazie, překonaná teorie anebo trestný čin. Lidské „světy ze slov“, které představují komunikativní jednání typu dorozumívání, v mnohém vykazují vlastnosti bakterií (rozmnožujících se neustálým dělením), neboť stejně jako ony nemají ve svém těle naprogramovanou smrt, a mohou tudíž vykazovat stádium věčné mladosti. Ve vhodném, živném prostředí jsou nezničitelné, sebeobrodné, sblížují se a propojují navzájem.

Veřejnému i soukromému životu „světů ze slov“, do něhož vedle solidarity vstupuje ve stejné míře také agresivita a konfrontace,²⁷ se říká **jazyková**

chápal „sociální chování jako směnu symbolických gest“, „symbolický interakcionismus“ (srov. Budil, Ivo T.: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Triton, Praha 1995, s. 114). V oblasti lingvistiky využil podnětů behaviorismu zakladatel deskriptivismu Leonard Bloomfield (1887–1949), který vymezil jazykovou realitu jako prostor mezi náhradními, jazykovými „reakcemi“ (*response*) na nejazykové „stimuly“ (*stimulus*) a jazykovými „stimuly“ pro nejazykové „reakce“ (*Linguistic Aspects of Science*. International Encyclopedia of Unified Science. Vol. I. No. 4. The University of Chicago Press, Chicago 1939, s. 15).

²⁶ Srov. 8.1. *Rejstřík lidského chování*, zejména **dorozumívání v kontinuálním časoprostoru** (I.B.2.) a v jeho rámci mluvní dorozumívání (I.B.2.1.1.8.) a dorozumívání ve virtuální realitě (I.B.2.2.3.4.), **prostorově distanční-časově kontinuální dorozumívání** (I.B.3.) a v jeho rámci vizuálně distanční mluvní dorozumívání (I.B.3.1.) a telefonické dorozumívání (I.B.3.3.), **dorozumívání v diakontinuálně kontinuálním časoprostoru** (I.B.4.) a v jeho rámci recitační dorozumívání (I.B.4.1.), zpěvní dorozumívání (I.B.4.5.), činoherní dorozumívání (I.B.4.8.) nebo **tolk show** (I.B.4.12.) a **časoprostorově distanční dorozumívání** (I.B.6.) a v jeho rámci literární dorozumívání (I.B.6.3.).

²⁷ Srov. Pavelka, Jiří: „The Human ‚World‘ as a Fairy Tale for Good and Bad Children.“ 5 –

(mluvní nebo literární) **komunikace** anebo **jazykové** (mluvní nebo literární) **dorozumívání**.²⁸ „Komunikovat znamená někoho přimět, aby sdílel vaše myšlenky“.²⁹ Je ovšem otázka, zdali vůbec a – pokud ano – jak k tomu „sdílení myšlenek“ dochází. Řešení tohoto problému nabízejí koncepty, které ztotožňují oblast myšlení (pojmu) a jazykových významů.³⁰ Komunikovat ovšem znamená nejen sdílet myšlenky, ale také pohnutky, dojmy, emoce, pudové instrukce nebo hodnotové orientace. Jazykové dorozumívání – jak to dokládají např. milostná vyznání anebo krásná literatura – obstarává „sdílení myšlenek“ i jiných mentálních obsahů. Jazyková komunikace sice není jedinou formou lidského dorozumívání, je však – i když některé scény z pavlačí a z parlamentů tomu nenasvědčují – nejcivilizovanější formou lidského chování.

Pomocí konceptu transcendentální intersubjektivitě se pokoušel vysvětlit „sdílení myšlenek“ a jiných mentálních obsahů Edmund Husserl (1859–1938). Tento koncept vykládá v páté kapitole *Karteziánských meditací* (*Cartesianische Meditationen*, 1931). E. Husserl vkládá subjekt (ego), jehož akty zakládají a oddělují absolutní, jednotné „čisté bytí“ (vědomí) a vnější, nahodilý, relativní objektivní svět, do pospolitosti intersubjektivitě, vytvářené různými subjekty a transcendující zkušeností.³¹

Jinak se s daným problémem vyrovnává hermeneutika. Ta si pro „sdílení myšlenek“ rezervovala klíčovou kategorii – „rozumění“ (*Verstehen*), chápanou jako (hermeneutický) proces. „Hermeneutický proces je [...] založen na možnosti porozumět druhému člověku cestou transpozice vnitřního duchovního života v jiný subjekt.“³² Klíčová postava dané hermeneutické metodologické orientace, Wilhelm Dilthey (1833–1911), postuluje

European Journal for Semiotic Studies. Revue Européenne d'Études Sémiotiques. Europäische Zeitschrift für Semiotische Studien. (Czech & Slovak Semiotics.) Wien – Barcelona – Budapest – Perpignan 1992, Vol. 4 – 4, s. 735–744.

²⁸ Jazykové mluvní a literární dorozumívání (I.B.2.1.1.18 a I.B.6.3.) jsou (v současném stadiu vývoje člověka a jeho komunikačních schopností a možností) teoretickým konstruktem, neboť v praxi oba tyto typy komunikace existují pouze ve společnosti jiných neязыkových (např. neartikulovaných akustických, dotykových, mimických, gestických, popř. výtvarných) komunikačních procesů, tzn. mají synkretický charakter (srov. 8.1.2. *Rejstřík lidského dorozumívání* a 8.3. *Rejstřík znakových systémů*).

²⁹ Sperber, Dan: „Jak komunikujeme.“ In: Brockman, John – Matsonová, Katinka, ed.: *Jak se věci mají*. Archa, Bratislava 1996, s. 156.

³⁰ Ztotožnění pojmu a jazykových významů je zamlčeným východiskem konceptů, které nabídli představitelé objektivního idealismu (Platón, G. W. F. Hegel). Stanovisko, že myslet lze pomocí slov, explicitně vyslovil např. Thomas Hobbes (1588–1679).

³¹ Srov. Husserl, Edmund: *Karteziánské meditace*. Svoboda, Praha 1968, s. 87–144.

³² Hroch, Jaroslav: *Filozofická hermeneutika v dějinách a současnosti*. Masarykova univerzita – Georgetown, Brno 1997, s. 37 (citováno ze stránkových korektur knihy).

neopakovatelnou individualitu lidského rozumějícího subjektu jako neoddělitelnou součást života. Vychází však – obdobně jako později Hans-Georg Gadamer – „z předpokladu, že možnost porozumění se zakládá nikoliv na předmětném charakteru druhé osoby, které máme porozumět, nýbrž na podstatné identitě ontologické struktury obou partnerů hermeneutického procesu“.³³

Hermeneutické rozumění je nepochybně významnou složkou komunikativního jednání typu „světy ze slov“. „Světy ze slov“, i když představují pouze jeden způsob lidského dorozumívání, fungují jako hlavní a nejdůležitější mosty mezi lidmi a jejich vnitřními světy, mezi vnitřním a vnějším světem člověka, jako základní forma lidského dorozumívání (I.B.). Lidské dorozumívání a v jeho rámci „světy ze slov“ představují klíčovou položku z repertoáru lidského chování, která spojuje celou oblast lidského chování – jednání odehrávající se na úrovni psychiky člověka i sociálního jednání.

Uspokojivou odpověď na otázku, jak je možné a jak se uskutečňuje „sdílení myšlenek“ a jiných mentálních obsahů v rámci „světů ze slov“, zřejmě není s to nabídnout ani filozofická spekulace, ani analýza potenci lidské psychiky, ani hermeneutické pochopení. Jsem přesvědčen, že k ní může dospět až zevrubná analýza a interpretace lidského dorozumívání jako celku. Toto „sdílení“ se totiž jeví jako (dosud nerozluštěný) genetický kód lidského komunikativního jednání.

1.2. Verbální a nonverbální aspekt lidského dorozumívání

Neuspokojivě je dosud zodpovězena otázka týkající se vztahů jazykového (verbálního) dorozumívání a nejazykových (nonverbálních) dorozumívacích forem. V živočišné říši, kde je člověk sice nehodným, ale dosud trpěným druhem, se úspěšně provozují mimojazykové formy dorozumívání.³⁴ V rámci lidského světa komunikují lidé a zvířata navzájem, rodiče a batolata, která si dosud žádné jazykové znalosti neosvojila, komunikovat mezi sebou navzájem mohou lidé různých národností, aniž znají řeč toho druhého, dorozumívacími schopnostmi disponují hluchoněmí a také mentálně postižení jedinci, kteří si osvojili jen torzovitou znalost jazyka.³⁵

³³ Tamtéž, s. 37.

³⁴ Srov. např. Akmajian, Adrian – Demers, Richard A. – Harnish, Robert M.: *Linguistic (An Introduction to Language and Communication)*. MIT Press, Cambridge – London 1980), kde jsou analyzovány a srovnávány formy komunikace u včel, ptáků a primátů (s. 9-66, 328-348).

³⁵ Srov. Koukolík, František: *Mozek a jeho duše*. Makropulos, Praha 1997, s. 71-92.

Podle paleoantropologů existovala v dějinách lidského rodu období, kdy „lidé“ neznali mluvní dorozumívání uskutečňované prostřednictvím artikulované řeči, ale pouze předjazykové formy komunikace – zejména akustické gesticko-mimické nejazykové dorozumívání (I.B.2.1.11.) a interakční dotykové (haptické) dorozumívání (I.B.2.1.1.1.). Mluvní dorozumívání se stalo – obdobně jako homo sapiens – rezultátem (a v posledních několika desítkách tisíc let zřejmě i vrcholnou metou) geneticky zakódovaného programu evoluce (což je pozice **biologického determinismu**,³⁶ která má i v současné době řadu vlivných stoupců³⁷). Mluvní a také literární dorozumívání, které zde prezentuji jako „světy ze slov“, je rovněž – jako celé lidské chování – výsledkem agresivní lidské adaptace vůči systému prostředí (což je naopak pozice **kulturního determinismu**).³⁸

V současné době je biologický determinismus podporován zejména koncepty tzv. „sobeckého genu“ (*the selfish gene*)³⁹ a „vzájemného altruismu“ (*reciprocal altruism*),⁴⁰ které chápou vznik člověka, jeho vývoj i jeho chování jako důsledek událostí odehrávajících se v biosféře planety Země. Jeden z jeho čelných představitelů, Richard Dawkins, označil systém

³⁶ Pozice biologického determinismu, vycházející z Darwinovy evoluční teorie, obhajovali ve svých pracích zakladatelé evoluční antropologie Lewis Henry Morgan (1818-1881) a Edward Barnett Tylor (1832-1917). Podle jejich přesvědčení vrozené dispozice člověka a také obecné vývojové zákonitosti vedou k vytváření paralelních kulturních jevů v oddělených oblastech, neboť mozek „všech ras, všeho lidstva“ je jednotný a „jednotná“ je „i jejich duševní činnost“ (Morgan, L. H.: *Pravěká společnost*. ČSAV, Praha 1954, s. 47).

³⁷ Viz pozn. č. 39 a č. 40.

³⁸ Pozice kulturního determinismu zaujímá většina jazykově inspirovaných konceptů antropologie. Za zakladatele lingvistické antropologie je považován Franz Boas (1856-1942), znalec indiánských jazyků, jehož názory se formovaly v opozici k evolucionistickému evropocentristu. Klasickým výrazem kulturního determinismu se stal lingvistický relativismus vyjádřený v Sapir-Whorfově hypotéze. Podle této hypotézy modely lidského vnímání a interpretace světa ovlivňuje jazykový systém, neboť s jeho pomocí jsou lidé vychováni a v jeho kategoriích myslí; lidé odlišných kulturních oblastí právě vzhledem k rozdílům mezi jazykovými systémy, odrážejícími odlišná prostředí, odlišně vnímají a chápou svět (srov. Vrhel, František: *Základy etnolingvistiky*. SPN, Praha 1981, s. 68; Soukup, Václav: *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia CXLIX – 1994. Karolinum, Praha 21996, s. 102-101).

³⁹ Richard Dawkins pod názvem *The Selfish Gene* vydal knihu (Oxford University Press, New York 1989, nové vyd.) a také studii, která shrnuje názory vyslovené v této knize (srov. „Sobecké geny.“ In: Gál, Egon – Kelemen, Jozef, ed.: *Myseľ, telo, stroj*. Bradlo, Bratislava 1992).

⁴⁰ Trivers, Robert: „The Evolution of Reciprocal Altruism.“ *Quarterly Review of Biology*, 46, 1971, s. 35-56 (srov. Wright, Robert: *Morální zvíře. Proč jsme to, co jsme*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995, s. 202-213). Teorie „vzájemného altruismu“ a její program „něco za něco“ / „veta za vetu“ (*Tit for tat*), zkonstruovaný kanadským odborníkem v oblasti teorie her Anatolem Rappoportem, se prezentuje jako dlouhodobě nejspěšnější typ lidského chování.

nehmotných instrukcí pro stavbu živých organismů za soubor digitálních informací (genů) v řece DNA, plynoucí v čase geologických údobí.⁴¹ Moderní verzi kulturního determinismu, vyrůstající z tradic anglického empirismu (F. Bacon, J. Locke, D. Hume), nabízí např. Jurij M. Lotman. Podle jeho názoru „generování smyslu“ znamená „schopnost kultury jako celku, a také jejích jednotlivých částí vydávat na ‚výstupu‘ netriviální nové texty“.⁴²

Lidská kultura je produktem sémioticky stimulované antropogeneze, založené na antropocentrické agresivitě slova. Nikoli prvotní hřích, ale slova člověka zbavila nevinnosti, vyhnala ho z rajske, nereflektované přírody. Opici nepolidštily ruce (práce), jak tvrdil Bedřich Engels,⁴³ a na nebesa nepovznesla člověka křídla, ale slova. Nikoli ruce, ale slova člověkovi umožňují, aby se stal demiurgem, aby si vytvořil svůj ráj – svět, ve kterém bude žít. Slova mu dala nesmrtelnost a umožnila mu létat. Ruce prodlužované a posilované nástroji a zbraněmi nenesou zodpovědnost za lidské skutky, neboť pouze následují svého vůdce – slovo, mohou (ovšem nedokonale) pouze uskutečňovat jeho záměry.⁴⁴

Obecně platí, že lidské dorozumívání, probíhající v dohlédnutelné historické době, je komplementárním procesem, který má verbální a nonverbální aspekt čili synkretickou podobu. Na konstituování **mluvního dorozumívání** (I.B.2.1.1.18.) se podílejí vedle jazykových znakových systémů, přinejmenším znakové okruhy (jazyky) založené na neartikulovaných lidských akustických znacích, gesticko-mimických jazycích a znakových okruzích (jazycích) dotyků, tzn. synkretické mluvní znakové systémy (III.F.13.). Čistá mluvní komunikace, pokud bychom ji chtěli vztáhnout pouze k jazykovému systému / kódu (II.A.3.2.), je abstrakce odporující komunikační praxi. Také do vizuálně distančního mluvního dorozumívání (I.B.3.1.), které nepředpokládá vizuální kontakt mezi dorozumívajícími se subjekty (např. mezi nevidomými), nebo do telefonického dorozumívání (I.B.3.3.) a do většiny typů prostorově distančního-časově kontinuálního

⁴¹ Srov. Dawkins, Richard: *Řeka z ráje. Darwinistický pohled na život*. Archa, Bratislava 1996, s. 20–21, 32–33.

⁴² Lotman, Jurij M.: *Text a kultura*. Archa, Bratislava 1994, s. 9.

⁴³ Srov. Engels, Bedřich: *Podíl práce na polidštění opice*. Orbis, Praha 1949.

⁴⁴ Antropogeneze, tak jak ji vykládají darwinovské teorie, naopak začíná u rukou osvobozených od lokomoce (srov. Beneš, Jan: *Člověk*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 32–36). Antropogeneze se přirozeně nemohla uskutečnit bez pomoci rukou, které s předmětným světem komunikují a které do něj zasahují. Ruka, umožňující **neinterakční** a **interakční haptické nejazykové dorozumívání** (I.B.1.3. a I.B.2.1.1.1.), i řeč jsou v tomto ohledu současně produkty i konstruktéry vývoje člověka.

dorozumívání (I.B.3.) vstupují přinejmenším neartikulované lidské akustické znaky (IV.A.2.1.3.) jako nositelé sdílených obsahů.

Obdobně je tomu v případě **literárního dorozumívání** (I.B.6.3.). Také zde se vždy uplatňují jazykové a nejazykové dorozumívací systémy – výtvarné formy komunikace. Literární dorozumívání je umožněno textem, tzn. podobou písma (kaligrafie), a určeno grafickou úpravou textu (typografie), ilustracemi (kresba, malba, grafika, fotografie, koláž...), formami výtvarného pojednání rukopisu či knihy (formát, materiál) apod. Jinak řečeno, reálné mluvní a literární dorozumívání, ale také lidské dorozumívání jako takové je vždy projevem komplementárním, komunikačně synkretickým, a tudíž i znakově nehomogenním.

V komunikační praxi, jež vedla ke vzniku dnešní civilizace, však jazyková komunikace sehrála zcela zásadní roli. To byl zřejmě hlavní důvod, proč teorie izolovala, popsala a vykládala jazykové formy a systémy, zatímco nonverbálním dorozumívacím formám a systémům (např. gestikulaci, mimice, řeči dotyků, neartikulovaným lidským hlasovým projevům, přírodním a zvířecím zvukům, pantomimě, tanci a baletu) věnovala pouze okrajovou pozornost.

1.3. Pragmatické předpoklady komunikace

1.3.1. Komunikační prostor, subjekty komunikace a „vůle ke smyslu“

Nejen „světy ze slov“, ale kterékoli jiné komunikační procesy probíhají pouze za jistých předpokladů a jistých podmínek a okolností. Tyto předpoklady, podmínky a okolnosti, na které upozornila generativní gramatika a které se snaží systematicky zpracovat mj. teorie mluvních aktů a textová lingvistika, se jeví jako složitý organismus – předpoklady lidského dorozumívání (II.). Na tuto problematiku lze nahlížet ze dvou úhlů, jednak jako na pragmatické předpoklady komunikace (II.A.), jednak jako na komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů (II.B.).

Z hlediska komunikačních procesů lze za nezbytné podmínky lidského dorozumívání pokládat **pragmatické předpoklady komunikace** (II.A.); těmito předpoklady jsou zejména existence člověka jako komunikační potence a existence komunikačního prostoru a kódu. Tyto faktory se prezentují jako stabilní danosti vzhledem k proměnám, jimiž člověk procházel v historických dobách. **Komunikační kompetence**⁴⁵ dorozumívajících se subjektů

⁴⁵ Termín „(jazyková) kompetence“ i jeho opozice „(jazyková) performance“ se váže k Chomského generativní gramatice a k jejímu rozvinutí o sémantické aspekty. Noam Chomsky

(II.B.)⁴⁶ představují komplikovanější prezentaci předpokladů lidského dorozumívání. Ty se netýkají pouze položek z oblasti pragmatických předpokladů komunikace (II.A.) – vrozených druhových komunikačních potencií člověka konstituujících subjekty komunikace (II.A.1.), alternativ komunikačního prostoru (II.A.2.) a vývojového stavu znakových systémů / kódů (II.A.3.). Komunikační kompetence zahrnují navíc také položky, které člověk získává zejména ve výchovných, vzdělávacích, poznávacích, pracovních a komunikačních procesech.

Komunikační prostor (II.A.2.), tedy životní, sociální prostředí – příroda a hmotná a duchovní kultura, se ocitá mimo zájem analýzy tradiční (mladogramatické nebo strukturalistické) jazykovědy. Tento prostor je určen předmětným světem (II.A.2.1.), společenstvím dorozumívajících se subjektů (II.A.2.2.) a jejich zkušenostními světy (II.A.2.3.).

Rasová, nacionalistická, sociální nebo politická hnutí vyrůstají z komunikačního prostoru limitovaného úzce vymezenými pragmatickými předpoklady. Emancipační snahy naopak obvykle směřují k rozšiřování komunikačního prostoru. Např. feminismus je projevem úsilí prosadit ženský komunikační prostor z oblasti pragmatických předpokladů do polohy kolektivního duchovního světa. Vznik feminismu jako hnutí byl vyvolán skutečností, že evropský, anticko-křesťanský duchovní svět byl až do nedávné doby vytvářen zcela jednoznačně z pozice mužů, a tudíž měl mužský (falocentrický) komunikační rozměr. Cílem feminismu a rovněž feministické literatury a literární vědy je ženský komunikační prostor vytvořit a prosadit do zkušenostních světů.

Člověk komunikační prostor nejen přijímá, ale také jej ovlivňuje a formuje. Člověk je totiž nejen začleněn do předmětného světa, ale také si předmětný svět i sebe samotného (prostřednictvím „světů ze slov“) uvědomuje, konfrontuje se s ním (také v rámci „světů ze slov“), upravuje si jej a ve svých důsledcích jej také tvoří. Člověk, komunikační prostor a rovněž komunikační kód se ve vztahu ke „světům ze slov“ (a také ve „světech ze

vymezuje „kompetenci“ úzce jako znalost jazyka a jeho výstavbových principů (*Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1965, s. 4). Viz dále Turbová, Milena: „K pojmům kompetence – performance.“ *Slovo a slovesnost*, 49, 1988, s. 235–247.

⁴⁶ Četné pokusy dokázaly, že zvirata mají schopnost osvojit si do jisté míry komunikační systém založený na angličtině. V roce 1966 byl učiněn pokus naučit používat ASL (*American Sign Language*) jednoroční šimpanzici Washoe; ta si za 3 roky tréninku osvojila 85 znaků (a do roku 1975 celkem 160 znaků). Washoe byla schopná po 2 letech vytvářet kombinace čtyř až pěti znaků jako „you me go out hurry“ (srov. Gardner, Alan – Gardner, Beatrice: „Evidence for Sentence Constituents in Early Utterances of Child and Chimpanzee.“ *Journal of Experimental Psychology*, 104, 1975, s. 244–267).

slov“) projevují jednak jako gnoseologicko-ontologická východiska dorozumívání (hledisko pragmatických předpokladů), jednak jako tradované společenské hodnoty (hledisko komunikačních kompetencí).

Při vymezování komunikačního prostoru se jako inspirativní jeví dílo Edmunda Husserla a jeho kategorie „horizontu“ a „životního světa“. V Gadamerově hermeneutické interpretaci Husserlova „horizontu“ – „Horizont je obzor, který zahrnuje a obklopuje vše to, co je z jednoho bodu viditelné. V aplikaci na myslící vědomí mluvíme potom o omezenosti horizontu, o možném rozšíření horizontů, o otevření nových horizontů atd.“⁴⁷ „Horizont“ v těchto souvislostech je nejen prostorem, ve kterém se odehrává myšlení, vzniká názorný, přirozený „životní svět“ (*Lebenswelt*) a obraz světa vytvářený vědou, ale je také východiskem analýzy bytí člověka a jeho historické dimenze, „která má charakter otevřené potenciality a projektivity“.⁴⁸

Lidské vědomí,⁴⁹ anebo širě psychika či mysl,⁵⁰ které filozofie pokládá za ontologickou danost nebo gnoseologický konstrukt, a jejich hostitelské prostředí – tělo (mozek)⁵¹ představují nezbytnou podmínku, startovní čáru i základní hrací plochu lidského dorozumívání. Mysl, psychiatrií chápaná jako metafora pro funkce mozku, je základním, konstitutivním atributem člověka. Ve vztahu k funkcím mysli – obdobně jako u „agentů“ (*agent*)

⁴⁷ Gadamer, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. J. C. B. Mohr, Tübingen 21965, s. 286.

⁴⁸ Hroch, Jaroslav: „Filozofická hermeneutika H.-G. Gadamera a transcendentální fenomenologie.“ *Filozofický časopis*, 36, 1988, č. 6, s. 836.

⁴⁹ **Lidské vědomí** (*consciousness*) lze v duchu Baarsovy kognitivní teorie pokládat za informace, které jsou člověku k dispozici; tyto informace aktuálně existují v „globálním pracovním prostoru“ (*global workspace*), který funguje jako informační ústředna napojená na procesory, jež sbírají informace a pracují mimo rámec vědomí (Baars, Bernard J.: *A Cognitive Theory of Consciousness*. Cambridge University Press, Cambridge, England, 1988; srov. Crick, Francis: *Věda hledá duši. Překvapivá domněnka*. Mladá fronta, Praha 1997, s. 28-29).

⁵⁰ **Mysl** (angl. *mind*) chápá – v tomto kontextu – současně jako totalitu „vědomých a nevědomých mentálních zkušeností individuálního organismu“ i jako soubor procedur, které k těmto zkušenostem vedou (srov. Reber, Arthur S.: *Dictionary of Psychology*. Pinguin Books, London – New York – Toronto – Ringwood – Auckland 1985, s. 442). V českém jazyce je „mysl“ výrazem pro obsahy, které vyjadřují výrazy a/ „lidská psychika“, b/ „vědomí“, c/ „myšlení“, ale také d/ „rozum“ nebo e/ „rozpoložení mysli“.

⁵¹ Problém vztahů mezi myslí a mozkem (*mind-body problem*) představuje atraktivní, módní téma současných experimentálních výzkumů i odborných prací. Např. John R. Searle se domnívá, že člověk disponuje jedním orgánem mozek-myslí a že vědomí je specifickým výsledkem neuronální činnosti mozku; „mentální stavy jsou“ – podle něho – „vlastnostmi mozku“, pro které máme „dvě roviny popisu – rovinu vyšší, kde tyto stavy popisujeme termíny psychologickými, a rovinu nižší, kde užíváme termínů fyziologických“ (*Mysl, mozek a věda*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 27; srov. dále S., J. R.: *The Rediscovery of the Mind*. Bradford Books, MIT Press, Cambridge 1992).

a „agentur“ (*agency*)⁵² – obvykle nevíme, jak se uskutečňují, ale víme, co uskutečňují. Člověk jako komunikační potence je člověk disponující tělem a myslí. Tato potence je nezbytným předpokladem činnosti, kterou teorie informace vyjadřuje termíny „kódování“, „přenos informace“ a „dekódování“. Existence tohoto výchozího předpokladu lidského dorozumívání je stejně samozřejmá jako existence dalšího, v pořadí třetího základního předpokladu lidského dorozumívání – znakových systémů / kódů (II.A.3.) anebo – jinak řečeno – existence subsystémů kódu (II.A.3.1.),⁵³ jazykového znakového systému, popř. jazykových znakových systémů (II.A.3.2.) a ne-jazykových znakových systémů (II.A.3.3.).

Tato východiska a tyto hodnoty ovšem nejsou v řadě vzdálených kulturních oblastí stejné a v jedné kulturní oblasti se v delší časové perspektivě proměňují. Nejzřetelněji se tyto posuny projevují v oblasti jazyka; pro současného Angličana je např. angličtina Chaucerových *Canterburských povídek* (*Canterbury Tales*, vznikaly 1385–1400) a pro Američana již Shakespeara angličtina téměř nesrozumitelná. Obyvatelé jednotlivých kulturních oblastí již literárním památkám spadajícím do starších období nerozumí; číst je mohou v překladu anebo za pomoci slovníků a vysvětlivek.

Pragmatické předpoklady komunikace, i když se prezentují jako ontologická východiska a předpoklady existence lidského světa, nejsou z hlediska delších časových úseků neměnné skutečnosti. Naopak vyznačují se změnami. Vykazují dynamiku, jejímž hnacím motorem je lidská komunita, komunikativní jednání člověka, lidské, jazykem formované vědění a poznání.

Předpoklady umožňující dorozumívání jsou tématem vleklých neřešených sporů i slibných dialogů. K základním pragmatickým předpokladům komunikace patří – vedle komunikačního prostoru – **subjekty komunikace** (II.A.1.). V případě mezilidské komunikace subjekty komunikace jsou lidé jako psycho-fyzické komunikační potence; ty jsou představovány obecnými danostmi – např. smyslovým vnímáním (II.A.1.2.), myšlením (II.A.1.3.), poznáváním (II.A.1.4.), pamětí (II.A.1.5.), pozorností / koncentrací (na volní akty, smyslové vnímání... – II.A.1.6.). Tyto jednotlivé, a také

⁵² Model mysli založený na těchto kategoriích předložil jeden z tvůrců umělé inteligence Marvin Minsky. V knize *The Society of Mind* (1986) používá slovo „agent“, když hovoří „o stroji, který něco dělá, bez toho,“ že by „potřeboval vědět, jak se to dělá“ (srov. M., M.: *Konstrukcia mysle*. Archa, Bratislava 1996, s. 74). Autor zde popisuje, jak se tyto jednotlivé, jednoduché komponenty mysli skládají, doplňují, přetvářejí, organizují a zapojují do vyšších celků – „agentur“.

⁵³ Do této oblasti začleňují: systém znakových funkcí / funkcí kódu (II.A.3.1.1.), symbolické systémy (II.A.3.1.2.), metaforické systémy (II.A.3.1.3.), žánrové systémy (II.A.3.1.4.) a selekční pravidla (II.A.3.1.5.), chápána jako systém pravidel pro výběr z položek znakových systémů / kódů.

mnohé další danosti lidské mysli nezbytné ke komunikaci se jeví jako skutečnosti relativně stabilní. Patří k nim dále např. shromažďování znalostí a osvojování dovedností, tedy učení (II.A.1.7.), emocionální prožívání (II.A.1.11.)⁵⁴ nebo interpretace a rozumění (II.A.1.13.).⁵⁵ V delším časovém horizontu, ale také v průběhu lidského života anebo v extrémních situacích se ovšem kvalita těchto daností, které se v komunikačních procesech jeví jako komunikační kompetence (srov. II.B.1.), mění.

Raná kniha Michela Foucaulta (1926–1984) *Slova a věci* (*Les mots et les choses*, 1966), s jejímž závěry není třeba se ztotožnit,⁵⁶ se snaží odhalit historickou podmíněnost představ o člověku. Foucault dokládá, že „člověk“ se zrodil v kolébce dlouhého nevědění. V klasickém myšlení, tzn. ještě před koncem 18. století „člověk jako objemná a primární realita, jako těžký objekt a suverénní subjekt každého možného poznání [...] nemá žádné místo“.⁵⁷ V epistemě období klasicismu člověk v tomto pojetí ještě neexistoval: „ten, pro kterého reprezentace existuje, ten, kdo se v ní sám reprezentuje, poznává se jako obraz nebo odraz, ten, kdo spojuje všechny proplétající se nitky ‚reprezentace v obraze‘, sám [...] není přítomný“,⁵⁸ obdobně jako na Velázquezově obraze *Dvorní dámy* (*Las Meninas*, 1656) je mimo prostor obrazu divák král Filip IV. a jeho žena Mariana.

Podle M. Foucaulta je člověk „úplně nedávným výtvozem, demiurg vědění ho vlastnoručně zhotovil ani ne před dvěma sty lety; zestárl však tak

⁵⁴ K dalším základním pragmatickým předpokladům dorozumívání vymezujícím (lidské komunikační subjekty (II.A.1.) patří např. interakce (II.A.1.12.), hodnocení (II.A.1.14.), rozhodování (II.A.1.15.) nebo víra (II.A.1.16.). Mezi interakční komunikační potenciál lze začlenit mj. pohotovost (II.A.1.12.1.), předvídativost (II.A.1.12.2.), hravost (II.A.1.12.3.), sebeovládání (II.A.1.12.4), odvahu (II.A.1.12.5.) nebo cit pro adekvátnost reakcí (II.A.1.12.6.).

⁵⁵ Kategorie *interpretace* (výklad) a *rozumění* („vykládat“ (*Erklären*) / „rozumět“ (*Verstehen*)) zde nepojímám v duchu diltheyovské hermeneutické tradice jako synonyma pro dva epistemologické režimy – pro vědění (přírodních věd), které „nedokáže vidět sám smysl fenoménu“, a pro vědění-rozumění, které nabízejí „duchovní vědy“ (srov. Greisch, Jean: *Rozumět a interpretovat. Hermeneutické paradigma*. Filosofía, Praha 1995, s. 17); naopak chápu je jako ontologické předpoklady dorozumívání.

⁵⁶ V podstatě souhlasím s kritikou této knihy, kterou podal Jean Piaget: „[...] Foucaultovo dílo *Les mots et les choses* je značně překvapujícím případem knihy napsané duchaplným stylem, plně brilantních a neočekávaných myšlenek, působivé erudice (obzvláště pokud jde o dějiny biologie, přičemž na druhé straně dějiny psychologie se jim nevyrovňají), v které však Foucault ze současného strukturalismu zachovává jen negativní aspekty, bez toho, že by ve své ‚archeologii humanitních věd‘ (jak zní podtitul knihy) došel k něčemu jinému než k hledání pojmových archetypů principiálně spjatých s jazykem.“ (*Štrukturalizmus. Pravda*, Bratislava 1971, s. 119.)

⁵⁷ Foucault, Michel: *Slova a věci. Archeológia humanitných vied*. Pravda, Bratislava 1987, s. 415.

⁵⁸ Tamtéž, s. 413.

rychle, že lehce může vzniknout dojem, jakoby tisícročí čekal ve stínu na okamžik osvětlení, ve kterém ho konečně poznají⁵⁹. V dané situaci není podstatné, co Foucault o člověku říká a jaké je jeho pojetí člověka, ale že strhává pozornost na jeho proměnlivost v odlišných myšlenkových, jazykově vymezených formacích.⁶⁰

Myslíci lidské vědomí a jeho architektura, obsažená – jak jsem přesvědčen – ve „světech ze slov“,⁶¹ není v tomto ohledu pouze psychologickou anebo sémiotickou kvalitou, ale je rovněž ontologicko-gnoseologickým předpokladem komunikace; „vědomí“ – cituji z kontroverzní knihy Fritjofa Capry *Tao fyziky* (*The Tao of Physics*, 1975), která spoluformuluje strategii členitého myšlenkového proudu New Age⁶² – „je možná podstatným aspektem vesmíru“, takže ho budou muset do svých světů začlenit také „nové fyzikální teorie“.⁶³

Claude Lévi-Strauss naopak vnímá subjektivitu, „sám sebe jako místo, kde se něco odehrává, ale žádné ‚já‘ neexistuje“.⁶⁴ Domnívá se, že tato „křížovka je čistě pasivní“ a že práce, která se tam děje, např. při psaní knih, se v něm myslí, bez toho, aby o tom člověk věděl.⁶⁵

Člověk (jeho mysl a tělo) je jednak obecnou komunikační potencií a složkou komunikačního prostoru, jednak objektem vlastního pozorování, jednak institucí vstupující do konkrétního lidského dorozumívání čili jednajícím, dorozumívajícím se subjektem s konkrétními komunikačními kompetencemi (II.B.). Člověk v roli dorozumívajícího se subjektu vystupuje pod zástavou a skrytým jednotným velením pudové instrukce⁶⁶ „vůle ke

⁵⁹ Tamtéž, s. 413.

⁶⁰ M. Foucault svá stanoviska, formovaná v knize *Slova a věci*, postupně mění. Bouřlivý vývoj jeho názorů vykládá Gilles Deleuze v studii *Foucault* (Herrmann & synové, Praha 1996).

⁶¹ Přesvědčení, podle něhož architekturu vědomí lze sledovat na „světech ze slov“, podporuje tradiční představa o korespondenčních souvislostech mezi pojmy a významy. Toto pojetí podporují rovněž kognitivní vědy. Lidské vědomí (i když nepochybně existuje před tím, než si jednotlivec osvojí jazykové schopnosti, a nezávisle na jazyku), jako výsledek vývoje „oddělených neuronových systémů, sloužících na jedné straně vnitřní smyslové regulaci a na druhé straně zpracování informací o vnějším světě“ (Flanagan, Owen: *Vedomie*. Archa, Bratislava 1995, s. 33), bez jazyka zřejmě nedokáže vybudovat centrum lidské komunikační identity a aktivity neboli instituci „Já“ (srov. oddíl 1.3.2 *Subjektivita komunikujících subjektů*). „Já“ se v komunikačně pragmatickému kontextu jeví jako „narativní těžiště“ i konstrukt jazykové narace současně (srov. tamtéž, s. 72–86).

⁶² Srov. Sire, James W.: *Za novými světy. Průvodce světovými názory*. Návrat, Praha 21993, s. 101–136.

⁶³ Capra, Fritjof: *Tao fyziky*. Gardenia, Bratislava 1992, s. 248.

⁶⁴ Lévi-Strauss, Claude: *Mýtus a význam*. Archa, Bratislava 1993, s. 11.

⁶⁵ Tamtéž, s. 11.

⁶⁶ Oblast pudových instrukcí je značně členitá, spadají do ní např. potravinový reflex, stejně

smyslu“.⁶⁷ „Vůle ke smyslu“ (II.A.1.1.) a kompetence „**vůle ke smyslu**“ (II.B.1.1.) se projevují na všech úrovních lidského chování, včetně myšlení, mluvení, psaní a praktického jednání, jako sémioticko-komunikační pud i jako systémotvorná aktivita. „Vůle ke smyslu“ jako energetický zdroj lidského komunikativního jednání ovládá nejvyšší božstvo anticko-křesťanského pantheonu – *logos* (λόγος), tedy prostor řeči, pojmu, myšlení a řádu,⁶⁸ ale také civilizace, kultury, přírody a kosmu.

Člověk existuje jako subjekt díky komunikaci, organizované „**vůli ke smyslu**“, je časoprostorovou dimenzí a existenční bází dorozumívání (a kultury). „Vůle ke smyslu“, tento nejširší společný jmenovatel lidské antropocentrické agresivity,⁶⁹ se projevuje jako intencionalita či kompetence intencionality (II.A.1.1.1., II.B.1.1.1.), tzn. jako zaměření vědomí na nějaké reálné (předmětné) či fiktivní skutečnosti, v oblasti dorozumívání jako chování směřující k exteriorizaci a sdílení smyslu.⁷⁰ „V řeči (*in speech*) intencionalita je jako písek nesený proudem; v jazyce (*in language*) je sedimentovaným pískem uloženým na dně jezera.“⁷¹

„Vůle ke smyslu“ podněcuje a intencionalita umožňuje vznik smyslu – představ o lidském světě, a tudíž i předmětném světě a člověku jako

---

jako potravní pud anebo Nietzschova „**vůle k moci**“.

- ⁶⁷ Vycházím z konceptu „**vůle ke smyslu**“ (*will to meaning*), jak ji vymezuje logoterapie Viktora E. Frankla (srov. *Vůle ke smyslu*. Cesta, Brno 1994, s. 7-29).
- ⁶⁸ Řecké slovníky uvádějí u výrazu *λόγος* řadu významů, nejen: *řeč, mluva, pojem, myšlenka, mysl a rozum*, ale mj. také význam: *slovo, jméno, věta, výrok, pojednání, rozmluva, zpráva, přísloví, počet, účet, platnost, věc* (srov. např. Pratt, Václav: *Řecko-český slovník*. Springer a spol., Praha 1942, s. 326). Mnohovýznamovost tohoto výrazu dokládají také filozofické interpretace. Např. Július Špaňár v kontextu dochovaných Hérakleitových zlomků vymezil osm odlišných hnízd významů této kategorie, k nimž mj. patří též význam *zákon, definice, řeč, slovo, hodnota a význam*. (Srov. Š. J.: „Význam slova *Logos* u Hérakleita z Efezu.“ *Slovenský filozofický časopis*, 13, 1958, s. 140-149.)
- ⁶⁹ Současný člověk *homo sapiens sapiens*, katalogizovaný v řádu primátů a čeledi lidí (*Hominidae*), by stěží vyhrál v konkurenci druhů účastníků se ligy rodu *Homo*, kdyby soustavně nezušlechtoval ze svých pudových dispozic sémioticko-komunikační pud. Ten totiž orientuje chování člověka, stává se jeho cílenou potřebou a existenčním předpokladem současně. Klíčové postavení sémioticko-komunikačního pudu spočívá v tom, že je nejvyspělejším, exemplárním projevem nejcharakterističtější formy adaptace živých organismů vůči životnímu prostředí – agresivity (srov. Lorenz, Konrad: *Takzvané zlo*. Mladá fronta, Praha). Jinak řečeno, sémioticko-komunikační pud umožňuje a pomáhá člověku nalézt či vytvořit způsob, jak žít ve zděděném životním prostředí, jak je efektivně využívat a jak v něm provozovat nejen roli živočicha společenského (*zoon politikon*), ale také roli výrobce a tvůrce (*homo faber*).
- ⁷⁰ Pokud bychom přijali názor, že „**mysl**“ je soukromou institucí typu muzea vzniklou díky kolektivní a individuální stavitelské i sběratelské aktivitě člověka, pak „**mysl**“ je jedním z exponátů myslí.
- ⁷¹ Weinreich, Uriel: *Languages in Contact. Findings and Problems*. Mouton, The Hague – Paris 1974, s. 11.

psychofyzické entitě. Smysl⁷² představuje vedle komunikace druhý konstitutivní rozměr „světů ze slov“. „Světy ze slov“ jsou projevem agresivního chování. Člověk své prostředí (de)formuje antropocentrickou agresivitou, neboť mu dává smysl. Člověk smyslu podřizuje jak přírodní zákony (jinak je vykládá např. mytologie, jinak současná věda), tak společenské normy (jinak je vykládají např. náboženské kánony, jinak legislativa) nebo výrobu (jinak ji vymezují technologické postupy, jinak hospodářské plány) a uměleckou tvorbu (jinak ji vymezují manifesty, jinak estetické teorie). A člověk se do jisté míry snaží smyslu podříditi také meditaci, snění a – v konceptu psychoanalýzy – podvědomí.

Neexistují přímé důkazy o tom, že smysl se může exteriorizovat, že se může přenášet z jedné mysli do druhé a sdílet.⁷³ Lidské chování však podává svědectví o tom, že lidé jsou s to také se domluvit a shodnout na společných praktických úkonech, postupech a akcích. Jsou s to postavit (podle plánu) pyramidu, mezinárodní dálniční systém anebo zorganizovat křížovou výpravu či potravinovou misi do hladovějících oblastí. Společného cíle dosahují zřejmě proto, že díky komunikativnímu jednání dospívají k obdobným „představám o světě“. Rovněž spontánní vznik kolektivních institucí, jako jsou mýty, rituály, morálka, vzdělání, věda, umění a v historické době zejména krásná literatura, je zřejmě podmíněn dorozumíváním jako úsilím o „sdílení“ subjektivního „smyslu“.

„Vůle ke smyslu“ je šedou eminencí vnímání, dorozumívání, poznávání, rozumění a zřejmě i myšlení a imaginace, tedy základních aspektů lidského chování na úrovni mentálního jednání anebo – absolutizujeme-li místo celkovosti partikularitu procesů lidského chování – nejnvýznamnějších, postupujících se, spojených a vzájemně podmíněných procedur, které vymezují oblast vědomí. „Vůle ke smyslu“ zakládá a transcenduje lidský subjekt. Aktéry komunikativního jednání jsou naopak dorozumívající se subjekty, definované konkrétními komunikačními kompetencemi (II.B.).

⁷² V dané situaci výraz „smysl“ nekoresponduje s Fregovým logickým konceptem „smyslu“ (*Sinn*), tzn. vedle „denotátu“ (*Denotat*), druhé základní složky významu jmen (srov. Frege, Gottlob: „Über Sinn und Bedeutung.“ *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 100, 1892, s. 25-50). Rovněž neodpovídá behavioristickému „významu“ Leonarda Bloomfielda; tento autor definuje „význam (*meaning*) lingvistických forem jako situaci, ve které jej mluvčí užívá, a reakci, kterou vytváří v posluchači“ (*Language*. George Allen and Unwin, London 1955, s. 139).

⁷³ Skutečnost, že „každé dekódování je nové zakódování“, tzn. skutečnost, která se stala jedním z principů poststrukturalistické aktivity, podporuje dané tvrzení. „Dekódování“ (textu) lze vyložit – po vzoru hrdiny románu Davida Lodge *Small World (An Academic Romance*, 1984), profesora Morrise Zappa – jako nekončící striptýz (srov. *Svět je malý*. Odeon, Praha 1988, s. 42).

1.3.2. Subjektivita komunikujících subjektů

Předpoklady lidského dorozumívání se z hlediska aktérů komunikace jeví jako soubor skutečností, které sdílejí anebo mohou sdílet dorozumívající se subjekty. Neméně důležitou podmínkou dorozumívání, bez níž by nevznikla ani ona oblast společného, je však i rozdílnost.

V tomto případě však nejde o lingvistickou rozdílnost – **anizotropii**, která se týká jazykových prvků a „je základem různosti forem jazykových jednotek, elementárních i složených“.⁷⁴ Anizotropie, jako elementární systémostvorná schopnost jazykových prvků, naopak spadá do oblasti společného, neboť umožňuje (spolu s diskrétností a lineárností jazykových prvků)⁷⁵ tyto prvky kombinovat a vytvářet z nich různé třídy, tzn. paradigmatiku i syntagmatiku jazyka.

Nejde zde rovněž o dekonstruktivní Derridovu, v podstatě sémiotickou rozdílnost – „diferānci“ (*différance*), manifestující se na úrovni „psaní“ (*écriture*) a interpretace textu a představující záruku vyvíjení se a neukončenosti procesu literárního označování.⁷⁶ „Diferānce“ – řečeno Derridovými slovy – „je tím, co působí, že pohyb značení je možný pouze tehdy, pokud se každý tzv. přítomný prvek, zjevující se na scéně přítomnosti, vztahuje k něčemu jinému, než je on sám, zachováváje v sobě stopu minulého prvku a přejímaje do sebe vryp svého vztahu k prvku budoucímu“.⁷⁷ Derridova „diferānce“ vyjadřuje – pokud se smíříme s výkladem jeho českých interpretů – „pohyb neustálé diferenciacie, artikulace a vjedno s tím i pohyb odkládání a odsouvání“,⁷⁸ vyjadřuje „rozrůžňování významu a zároveň odkládání aktu signifikace“.⁷⁹

Rozdílnost, o které je nyní řeč jako o atributu komunikativního jednání, se týká rozdílů mezi dorozumívajícími se subjekty neboli subjektivitami

⁷⁴ Solncev, Vadim M.: *Systém a struktura v jazyce*. Academia, Praha 1981, s. 46.

⁷⁵ **Diskrétnost** znamená oddělitelnost, vzájemnou odlišitelnost jednotlivých jazykových prvků od sebe navzájem bez ohledu na to, zdali jsou stejné anebo zdali se jejich podoba liší (pokud ano, pak tyto prvky jsou anizotropní). **Lineárnost** znamená jednosměrnou posloupnost jazykových prvků (srov. pozn. č. 96 z 2. kapitoly).

⁷⁶ Sofistikovaný výklad novotvaru „différance“ podává Jacques Derrida ve studii *Différance* (srov. D., J.: *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967-72*. Archa, Bratislava 1993, s. 147-173). Tuto kategorii překládá do češtiny Miroslav Petříček jr., pořadatel a překladatel výboru z Derridových klasických prací, výrazem „diferānce“.

⁷⁷ Derrida, Jacques: „Diferānce.“ In: D., J.: *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967-72*. Archa, Bratislava 1993, s. 157.

⁷⁸ Petříček jr., Miroslav: „Předmluva, která nechce být návodem ke čtení.“ In: Derrida, Jacques: *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967-72*. Archa, Bratislava 1993, s. 30.

⁷⁹ Procházka, Martin: „Na okraj(i) Gramatologie.“ *Česká literatura*, 40, 1992, č. 2-3, s. 197.

(II.A.1.8., II.B.1.8.) procesů odehrávajících se v lidské mysli.⁸⁰ K podstatě mentálních fenoménů totiž patří, že existují jako skutečnosti individuální (singulární), že jsou omezeny na mysl individua, a že se tudíž neopakují. Mentální fenomény nemohou nebýt „subjektivní“. O mechanismech jejich vzniku mnoho nevíme, i když kybernetika, neurofyziologie, psychiatrie, psychologie anebo kognitivní vědy již leckterá tajemství odhalily. Lze registrovat (metodou introspekce) jejich výsledné stavy anebo lze (podle návodů watsonovské behavioristicky orientované psychologie) vyhodnotit jejich působení na fyziologické procesy, projevující se jako lidské reakce, úkony a akty jednání.

Subjektivita reálně existujících mentálních stavů je určena a podporována rozdílnostmi v genetickém, etnickém a kulturním vybavení účastníků komunikace. Tyto rozdíly, které se nemohou neprojevat v sémiotickém prostoru „světů ze slov“, tzn. v oblasti smyslu, jsou především zdrojem, příčinou komunikační aktivity. Tuto skutečnost ve vyhocené podobě vyjadřuje gnóma čínského filozofa Lao C': „Ten, kdo ví, nemluví; / ten, kdo mluví, neví.“⁸¹

Rozdílnosti mezi dorozumívajícími se subjekty se stávají nejen zdrojem, ale také předmětem komunikace, a jako takové proces dorozumívání orientují tím, že jsou buď prosazovány, zdůvodňovány, vyhocovány, anebo zčásti také odstraňovány. Jde o názorové a postojoyé rozdíly subjektů vyjadřované pomocí „světů ze slov“. Faktor rozdílnosti, který spoluurčuje subjektivitu dorozumívajících se subjektů, je imanentně přítomen v oblasti „společného“, je zakotven v pluralitě „společného“, o níž mluví Wolfgang Welsch v knize *Postmoderna – pluralita jako etická a politická hodnota* (*Postmoderne – Pluralität als ethischer und politischer Wert*, 1988).⁸²

Stanovisko, že subjektivita končí u jazyka, jak prohlašují stoupenci analytické filozofie,⁸³ lze stěží akceptovat. Subjektivita nekončí u slov, neboť ty mapují oblast „společného“ i „rozdílného“, ale u nich na úrovni intersubjektivy pokračuje. Subjektivita, která je jiným jménem pro rozdílnost komunikačních podmínek, není překážkou, ale předpokladem dorozumí-

⁸⁰ Srov. Searle, John R.: *Mysl, mozek a věda*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 13–28. J. R. Searle pokládá „subjektivitu“ – spolu s „vědomím“, „intencionalitou“ a „mentální kauzací“ – za základní vlastnosti mentálních fenoménů, které „jsou výsledkem procesů, jež se odehrávají v mozku“ (s. 18).

⁸¹ Lao-C' o *Tao a ctnosti*. Tao te ťing. Odeon, Praha 1971, s. 117.

⁸² Srov. Welsch, Wolfgang: *Postmoderna – pluralita jako etická a politická hodnota*. KLP – Koniasch Latin Press, Praha 1993, s. 31–44.

⁸³ Srov. Peregrin, Jaroslav: *Logika ve filosofii a filosofie v logice. Historický úvod do analytické filosofie*. Herrmann a synové, Praha 1992, s. 6–9.

vání. Lidé se mohou dorozumívat nejen proto, že zaujímají společná komunikační východiska, ale také proto, že jsou rozdílní. Dorozumívání záleží rovněž na tom, čím vším se lidé mohou (anebo dokonce musí) odlišovat, aby si porozuměli – v erotice, v partnerských vztazích, v obchodě, ve škole, v politice i v odborné diskusi.

1.4. Imaginace jako zdroj i prostředek lidského dorozumívání

„Vůle ke smyslu“ a subjektivita jsou nepochybně atributy komunikativního jednání člověka, projevujícího se ve „světech ze slov“. Tyto atributy se však neomezují pouze na jazykovou komunikaci, ale týkají se lidského dorozumívání jako takového. Lze je považovat za komplementární předpoklady dorozumívání. Existuje řada dalších atributů komunikativního jednání, tzn. obecných dispozic, přisouzených (geneticky) dorozumívajícím se subjektům, které s „vůlí ke smyslu“ a subjektivitou velmi těsně souvisejí. K nejdůležitějším z nich patří imaginace a intuice. Jde opět o nepostradatelné, univerzální danosti – pragmatické předpoklady, které vymezují statut dorozumívajících se subjektů.

Lidské dorozumívání dokonce i na úrovni neartikulovaných zvuků, gestikulace a posuňků předpokládá **imaginaci** (II.A.1.9., II.B.1.9.), schopnost vytvářet v mysli „představy (o světě)“. Imaginace (obrazotvornost) je elementárním, nepostradatelným, zušlechtěným nástrojem „vůle ke smyslu“, představuje základní prostředek zapojený do procesu budování a sdílení smyslu. Bez ní k žádným komunikačním procesům v lidském světě nedochází. Lze ji předpokládat v kterémkoli typu komunikačních aktivit, u tvůrců uměleckých děl i ve hře batolat.

Imaginace funguje nejen jako základní prostředek, ale také jako zdroj lidského komunikativního jednání. Tato skutečnost vedla Dana Sperbera a Deirdre Wilsona k netradičnímu závěru – k přesvědčení, že komunikace je důsledek daru lidské představivosti, nikoli producent a že „představy“ (*inference*) stojí na počátku jako důvod, příčina vzniku komunikačních aktivit.⁸⁴

Imaginace se projevuje jako schopnost individualizovaná, diferencovaná, jako dar, který lze více nebo méně využívat v komunikační praxi. Na jedné straně tak imaginace garantuje a rozšiřuje, na straně druhé ovšem také komplikuje dorozumívání. Zřetelné je to u imaginace akumulované ve „světech ze slov“, v náboženské, filozofické a krásné literatuře.

⁸⁴ Srov. Sperber, Dan: „Jak komunikujeme.“ In: Brockman, John – Matsonová, Katinka, ed., *Jak se věci mají*. Archa, Bratislava 1996, s. 156–161.

Oba tyto rysy imaginace se projevují v extrémní podobě zejména v uměleckém (literárním) dorozumívání. Mysterium umělecké tvorby bylo od antických dob spojováno s obrazotvorností tvůrce, tedy činností nekontrolovanou rozumem. Obecně známé se stalo pojetí tvorby chápané jako projev božského šilenství; tvůrce v něm byl degradován na nevědomou, hlásnou troubu božích úmyslů a záměrů. Klasický výklad tohoto pojetí nabízí Platón v dialogu *Faidros*,⁸⁵ podle něhož se básníci zásluhou vnuknutí Bohů (Múz) stávají jasnovidci a věštcí; básnická díla, jež vzniknou ve stavu vznešeného šilenství („manía“), si zasluhují úcty, neboť se podílejí na poznání světa, ovšemže na poznání méně pravdivém, než jaké nabízí poznání filozofů obcujících přímo s nejvyšší rovinou bytí, s ideami.

Nesvéprávnost tvůrce (a jeho imaginace) dále stupňovala patristika a středověká estetika.⁸⁶ Středověcí myslitelé chápali uměleckou tvorbu „pouze jako přípravou a myšlenkově méně závažnou cestu k poznání hlubšímu – filosofickému, a v podstatě (pokud šlo o literaturu krásnou) jako doplněk rétoriky a logiky, pokud šlo o umění výtvarná (např. malířství) dokonce jako řemeslo“.⁸⁷ Teprve novodobé koncepty tvorby přenesly komunikační odpovědnost na člověka, avšak i v těchto konceptech se nejednou prosazovaly prvky komunikačního alibismu.⁸⁸

V novodobé estetice dochází zásluhou Immanuela Kanta a G. W. F. Hegela⁸⁹ k podstatné změně zorného úhlu, problém obrazotvornosti (objektivizovatelnosti a subjektivnosti tvůrčí výpovědi) se přesouvá z báze tvůrce-umělecké dílo do oblasti uměleckého díla. Jinak řečeno, předmětem výzkumu se stává **obraznost** uměleckého díla, umělecký obraz anebo jeho výstavba. Teprve „komunikačně pragmatický obrat“ v jazykovědě⁹⁰ a jiných humanitních disciplínách ukázal, že imaginace (obrazotvornost) je obecná, výchozí, předpokladová, komunikační záležitost a že se týká všech účastníků komunikace, stejně tvůrce jako adresáta.

⁸⁵ Srov. *Faidros. Platónovy spisy*. Sv. 11. Jan Laichter, Praha 1937.

⁸⁶ Srov. Tatarakiewicz, Władysław: *Dejiny estetiky*. I. *Stredoveká estetika*. Tatran, Bratislava 1988.

⁸⁷ Petrů, Eduard: *Zašifrovaná skutečnost. Deset otázek a odpovědí na obranu literární medialistiky*. Profil, Ostrava 1972, s. 19.

⁸⁸ Příkladem daného typu komunikačního alibismu je také Mukařovského „nezáměrnost“ umění (srov. „Záměrnost a nezáměrnost v umění“. In: Mukařovský, Jan: *Studie z estetiky*. Odeon, Praha 1966, s. 89–108).

⁸⁹ Srov. oddíl 4.7. *Literární obraz jako základní syntagmatická jednotka literárního díla a literární komunikace*.

⁹⁰ Srov. Helbig, Gerhart: *Vývoj jazykovědy po roce 1970*. Academia, Praha 1991, s. 11–15.

Imaginace (obrazotvornost) tvůrce problematizuje (uměleckou) komunikaci pouze ve dvou základních případech, pokud konzument uměleckého díla – v důsledku vlastní nekompetentnosti – není s to autorskou tvůrčí obrazotvornost zvládnout, a tudíž odhalit její „logiku“, anebo pokud umělecké dílo – v důsledku nespoutanosti a neukázněnosti autorovy tvůrčí obrazotvornosti – vnitřní řád, „logiku“ postrádá. Obrazotvornost se stává překážkou zejména pro zaujaté, nepoučené, retardované a indisponované.

Obrazotvornost si lze představit jako všeobecná pravidla platná pro stavebnictví. Tato pravidla závisejí na řadě skutečností, mj. na vlastnostech stavebních materiálů a zákonitostech statiky a na systému zákonných podmínek platných pro stavbu soukromých obytných domů v hustě zabydlené oblasti; bez osvojení a zvládnutí stanovených podmínek žádné obydlí na daném teritoriu, včetně obydlí originálního (uměleckého díla), není možné postavit. Čím si je obrazotvornost komunikujících subjektů typově vzdálenější, tím větší překážky, komunikační bariéry, stojí v cestě jejich dorozumívání.

Jazyková komunikace je umožněna střetnutím a promítnutím obrazotvornosti tvůrce-mluvčího(-autora) a tvůrce-posluchače(-čtenáře). Imaginace (obrazotvornost) je vrozená dispozice lidské mysli, kterou lidé ve svrchované míře využívají ve „světech ze slov“ ve vyhrocených, stabilizovaných „představách“, jazykových obrazech.

Jazykový obraz jako základní forma obraznosti⁹¹ a produkt imaginace může být „ve světech ze slov“ konzumentem vnímán více anebo méně zřetelně a intenzívně. Záleží na dalších komunikačních podmínkách a dispozicích, na jeho příslušnosti ke kulturní oblasti, na komunikačním časoprostoru, na věku, mentální kapacitě, emocionálním ustrojení, životní empirii, postojích, názorech atd. Nemalou roli zde sehrávají komunikační zkušenosti. Literární komunikace např. předpokládá obeznámenost čtenáře s nástroji komunikace, s literárním jazykem jako komunikačním kódem a s literárními a kulturními tradicemi jako zákonodárnými institucemi literatury.

---

⁹¹ Kategorie obraznosti má své dlouhé dějiny. Postihnout vývoj názorů na obraznost v umění je nicméně komplikované. Je tomu tak proto, že obraznost je fenomén, který se bezprostředně dotýká nejen literárního díla anebo uměleckého díla, ale především lidské psychiky, takže mnohonásobně překračuje oblast umění. Obraznost se z tohoto důvodu stává předmětem studia také řady speciálních vědních disciplín, např. psychologie a psychiatrie. (Srov. dále Boorstin, Daniel J.: *Člověk tvůrce. Historie lidské imaginace*. Prostor – Knižní klub, Praha 1996.)

1.5. Intuice jako deus ex machina lidského dorozumívání

Dalším nepostradatelným předpokladem lidského dorozumívání je **intuice** neboli vhled, vnuknutí, prozření (II.A.1.10., II.B.1.10.). Jde o obdobně vyhraněnou a nezastupitelnou formu mentální činnosti jako v případě imaginace. Tato potence myslí se jeví jako Shannonova černá skříňka. Projevu je se (obdobně je tomu u vůle a imaginace) výstupy, zatímco cesty, jimiž dospívá k těmto výstupům-produktům, jsou jen obtížně dostupné, skryté přímému pozorování. Takovýmto způsobem se intuice uplatňuje nejen v oblasti umělecké tvorby, ale i v oblasti exaktních věd a v praktickém životě, kde existují důvěryhodná verifikační kritéria pro posouzení intuitivního (rozumem nezdůvodněného, nekontrolovaného) jednání.⁹²

Jen velmi obtížně se hledá uspokojivé vysvětlení zrodu geniálních úkonů – myšlenek, nápadů, poznatků, formulací, řešení, vynálezů, objevů i rozhodnutí, neboť tento typ jednání se obvykle jeví jako empiricky nemotivovaný anebo logicky neodvozený. Intuice se stala univerzální odpovědí na tuto otázku. Pokud se nepodařilo nalézt logické vysvětlení geniálních úkonů (např. pomocí kauzálního modelu), byla a je považována za zdroj, za skrytý podnět lidského chování. Intuice ovšem neslaví pouze triumfy, ale stojí zřejmě také za chybnými úkony dorozumívajících se subjektů – nejen vizionářů, umělců nebo hazardních hráčů, ale také seriózních badatelů, vojevůdců, politiků nebo obchodníků. Dokáže ohromit pronikavostí a originalitou, ale také zklamat očekávání.

Intuice mohla – dejme tomu – stát u kolébky tvrzení, že „Slunce se otáčí kolem Země“, ale také tvrzení protichůdného, podle něhož „Země obíhá kolem Slunce“. Produkty intuice lze sdílet, ať již mají podobu kolumbovských řešení „neřešitelných“ problémů, podobu překvapivé herní strategie, podobu axiomů deduktivně budovaných systémů, paradoxů nebo náhlých vnuknutí. Lze je sdílet bez ohledu na to, jakou míru kompatibility s dosud známými „světy ze slov“ vykazují. Jinak řečeno, intuitivní jednání je důležitým typem lidského chování, přičemž jeho produkty se stávají obsahem komunikačních činností.

V dějinách filozofie je intuice obvykle považována za suverénní formu poznání, u kterého dochází ke ztotožnění aktu poznání s poznávaným předmětem. Pokud je intuice pojímána jako forma mimorozumového poznání, pak se její anatomie (nikoli její produkty) dostává více nebo méně

⁹² Tak je tomu i v exaktních vědách, v matematice, logice nebo geometrii. Jejich konkrétní intuitivní soudy, např. že rovnoběžky jsou přímkami, které se neprotínají (Eukleidés předložil toto tvrzení jako 5. axiom svého systému), lze často jen velmi obtížně dokázat, anebo vyvrátit.

mimo dosah sémiotizace čili intersubjektivní komunikace a „světů ze slov“. Tento typ intuice se rozvíjel v souvislosti se spirituální meditací, esoterikou (např. gnózí), středověkým mysticismem nebo radikálně pojatým moderním intuitivismem, stavějícím do protikladu racionální (logické) a intuitivní poznání.

V antické filozofii jsou starořecké předobrazy termínu *intuice*⁹³ spojovány s evidencí, tzn. s tím, co je v dané situaci zřejmé; jsou chápány mj. jako zdroj výchozích předpokladů deduktivně budovaných systémů (Aristoteles), popř. jako vyšší forma rozumového poznání, která je s to zmocnit se pravé skutečnosti a nadsmyslových podstat či pravd (Platón). Intuici do struktury novodobé evropské racionality začlenil René Descartes (1596–1650). Descartovou zásluhou se intuice stala jejím trvalým, ale současně nesourodým, anebo dokonce kontradiktorickým prvkem. „Jde o prvek, který je zdrojem všech potíží a jednostranností, s nimiž se [...] epistemologie musí trvale potýkat a které také se jí nikdy nepodařilo přelkenout.“⁹⁴

Mnohé nasvědčuje tomu, že východiska, a tedy i základy teoretických systémů spočívají na aktech intuice. Např. Immanuel Kant (1724–1804) ve své *Kritice čistého rozumu* (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781) přenáší pozornost z reality, do níž je člověk začleněn, tedy reality jako tradičního předmětu filozofického zkoumání, na poznávací aktivity a schopnosti, na nástroje a předpoklady lidského poznání. Intuitivní charakter má Kantova teze o existenci a nepoznatelnosti „věci o sobě“ (*Ding an sich*), která zabráňuje budování metafyziky (jako vědy), i teze o existenci apriorních (tzn. na zkušenostním poznání nezávislých) forem, organizujících smyslové poznání (formy „času“ a „prostoru“) a poznání rozumové („kategorie“ a „ideje“). Na intuitivních základech je založen také jeho názor, že „ideje“ jsou syntézami rozumových aktivit, nikoli na člověku nezávislou skutečností.

Intelekt, podle zakladatele intuitivismu Henri Bergsona (1859–1941), nejenže není s to poznat dynamiku života, ale je dokonce spolu s jazykem překážkou, která stojí v cestě poznání. „Intelekt“ je orientován na praktické jednání, zachycuje pouze diskontinuitu a kvantitativní složky poznávané skutečnosti, zatímco symboly nevyjádřitelná „intuice“ se stala aktem

⁹³ Výraz „intuice“ (z lat. *intuitus* – pohled, vzhled) se stabilizoval až v středověké filozofii. (Srov. Mráz, Milan: „Výraz *intuitio* a motivy jeho zavedení do latinské filozofické terminologie.“ In: Nosek, Jiří – Stachová, Jiřina, ed.: *Intuice ve vědě a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 9–20.)

⁹⁴ Valenta, Lubomír: „Intuice a nároky racionality.“ *Tamtéž*, s. 94.

„sympatie, jenž nám umožňuje vniknout do ‚reálného trvání‘ bytí“,⁹⁵ je metodou metafyziky, která dosahuje bezprostředního, vnitřního a současně absolutního poznání bytí, které trvá.

Rovněž Benedetto Croce (1866–1952) staví rozum a intuici do protikladu, ale v rámci širšího, sjednocujícího konceptu inspirovaného G. W. F. Hegelem. B. Croce začleňuje „intuici“ do rámce teoretického vývoje ducha, kde jedna úroveň je založena na vědeckém, pojmovém poznání (oblast logiky) obecného a příčinného, druhá úroveň na uměleckém, obrazném, intuitivním poznání (oblast estetiky) jednotlivého a neopakovatelného. B. Croce „intuici“ ztotožňuje s imaginativními představami, obrazy; na rozdíl od A. Bergsona však předpokládá, že „intuice“ se vždy vyjadřuje znaky (slovy, zvuky, barvami apod.).

B. Croce spojuje „intuici“ s „výrazem“ (*esspressione*) jako individualizovanou formou. Podle jeho přesvědčení „intuice“ nejen předpokládá „výraz“, ale přímo je „výrazem“. Vnitřní, duševní život se vyjadřuje na bázi „výrazu“ (výrazem „intuice“ je „obraz“, výrazem obecné myšlenky „pojem“)⁹⁶ anebo činů, v nichž se projevuje vůle. Umění v těchto souvislostech je teoretickou činností – výrazem individuální intuice.

Ve fenomenologii se „intuice“ stává předmětem reflexe – vědomě utvářenou, základní, racionální, řízenou metodou poznání. Edmund Husserl (1859–1938) ji zakládá na „eidetické redukci“, která se děje v oblasti očištěného vědomí, čisté imanence získané „fenomenologickou redukcí“, „uzávorkující“ svět, a tezi o existenci světa.⁹⁷ Intuitivní „zření podstaty“ (*Wesensschau*) má nicméně i zde intuitivní povahu, „je umožněno a zprošředkováno vhledem (*Einsicht*) do smyslu celku“.⁹⁸

Lidské dorozumívání předpokládá intuici. Situace, které dorozumívání navozuje, jsou totiž mnohdy natolik složité, že je není možné zpracovat a vyhodnotit zdlouhavým analytickým způsobem. Dorozumívání vyžaduje

⁹⁵ Morpurgo-Tagliabue, Guido: *Současná estetika*. Odeon, Praha 1985, s. 21.

⁹⁶ Disciplínou zkoumající „výraz“ je podle B. Croceho estetika neboli „všeobecná lingvistika“ (srov. *Aestetika vědou výrazu a všeobecnou linguistikou*. Sv. 1–2. J. Otto, Praha 1907).

⁹⁷ Reziduem procesu husserlovských redukcí je čisté Já, které představuje souhrn mentálních aktů. „V tomto čistém Já získávají reálné věci zcela zvláštní povahu: stávají se ‚fenomény‘. Fenomén je věc tak, jak se ukazuje, tedy pokud je dána jako korelát výkonů redukcí očištěného vědomí.“ (Blecha, Ivan: *Husserl*. Votobia, Olomouc 1996, s. 75.) E. Husserl nabídl první systematizaci svých názorů, v nichž podstatnou roli sehrála „intuice“, v práci *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* (Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung, 1, Halle 1913).

⁹⁸ Mathauser, Zdeněk: „K trojímu pojetí intuitivismu.“ In: Nosek, Jiří – Stachová, Jiřina, ed.: *Intuice ve vědě a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 26.

bleskové rozhodování a předvídaní. V tomto ohledu dorozumívání z intuitivního vychází a intuitivní buď ospravedlňuje, anebo vyvrací.

Intuice se prosazuje ve všech druzích lidského chování – v oblasti vnímání, prožívání, myšlení, poznávání i v praktickém jednání. Intuice podmiňuje stejně dorozumívání a hodnocení jako víru. Má totiž na svědomí axiomy a hypotézy náboženských, politických, filozofických i vědeckých teorií. Na jejích základech lze dokonce vybudovat logiku.⁹⁹ Není sice architektem, a tedy ani generálním viníkem neúspěšných projektů zvaných „světy ze slov“, lze na ni ovšem svěst odpovědnost za volbu východisek, tedy za volbu stavebního místa a základních kamenů.

Intuice spolu s „vůlí ke smyslu“ a imaginací představuje jeden ze základních energetických zdrojů, na něž jsou napojeny „světy ze slov“. Intuice plní ve vztahu ke „světům ze slov“ úkoly, které racionalita zpracovává jen velmi obtížně, anebo je nezvládá. V lidském dorozumívání může např. fungovat jako deus ex machina – otevírá a zavírá příběh neboli syntagmatickou osu jazykové komunikace. Může podle okolností působit jako tvůrčí síla, směřující k originálním řešením i duplikátům.

Intuice je obvykle začleňována do celku poznávacích procesů.¹⁰⁰ Intuitivní poznání se projevuje jako poznání smyslově motivované, přímé (nezprostředkované), spontánní (náhlé), singulární (vztažené k jednotlivci), definitivní a absolutní. Předpokládá empirická data a zkušenostní celek, ale přímo z něj nevyplývá. Intuice zasahuje ovšem nejen do celku poznávacích, ale také interakčních, hodnotících a rozhodovacích činností člověka.

Intuice pomáhala bájnému Homérovi i jeho Odysseovi stejně vydatně a úspěšně jako bohové. Do svých služeb ji dokázali angažovat věrozvěsti, filozofové, vynálezci i tvůrci, ti nepochopení, na které si lidé vzpomněli až po jejich smrti, i ti, kteří slavili triumfy již za svého života. Intuice mj. pomáhá autorovi při volbě atraktivního vypravěče, adresáta a hrdiny a při

⁹⁹ Za zakladatele intuicionistické logiky je považován Arend Heyting, který v roce 1930 vytvořil intuicionistický výrokový kalkulus, podle něhož „matematiku nelze adekvátně postihnout určitým systémem teorémů a pravidel, ale jenom určitými myšlenkovými konstrukcemi“ (Čechák, Vladimír – Berka, Karel – Zapletal, Ivo: *Co víte o moderní logice*. Horizont, Praha 1981, s. 23).

¹⁰⁰ Vladimír Hoppe začleňuje např. „intuici“ (spolu s „imaginací“, „abstrakcí“ a „fikcí“) mezi procesy, jejichž prostřednictvím je možné dosáhnout „poznání“ (*Příroda a věda. Noetika přírodních věd*. Unie, Praha 1918, s. 48). Lubomír Valenta vymezuje ve vztahu k intuici pět epistemologicky relevantních rysů: intuice je individuálním, „singulárním prožitkem“, je „motivována smyslovým vnímáním“, představuje „limitní poznání“, tzn. hranici, „za níž v absolutnosti či bezprostřednosti už nelze jít a odkud všechno poznání tedy začíná“, a konečně si dělá „nárok na absolutní platnost“ („Intuice a nároky racionality.“ In: Nosek, Jiří – Stachová, Jiřina, ed: *Intuice ve vědě a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 97).

jejich uvádění do literárního díla. Pak již pracují zákony imaginace a železná logika gramatiky příběhu.

Po několika stoletích bouřlivého vývoje evropského románu je obtížné vymyslet neobvyklý počátek, něco, co by mohlo čtenáře překvapit. Čas od času však k překvapivému rozehrání příběhu dochází. To je případ Kunděrova románu *Nesmrtelnost* (1993), jehož hlavním hrdinou se stal jednak vypravěč-demiurg příběhu, stylizovaný do role autorského subjektu, jednak adresát vyprávění, stylizovaný do podoby autorova virtuálního čtenáře.

Milan Kundera také v *Nesmrtelnosti* přejímá exhibicionistické vypravěčské postupy Sternových, Voltairových, Diderotových a Vančurových próz. Jeho vypravěč v této (sice nepřilíš často předváděné, ale nikoli nestandardní) roli, kterou si vyzkoušel již v povídce z šedesátých let *Já truchlivý bůh*,¹⁰¹ dokázal uvést na scénu klíčovou postavu svého vyprávění originálním způsobem. Dal čtenáři možnost účastnit se procesu budování hrdiny a příběhu. Svou hrdinku vytvořil z půvabného gesta „šedesátileté dámy, která mávala u bazénu na plavčíka“, a ze svého nesmírného a nesrozumitelného „stesku“ – tak „se narodila postava ženy“, které dal jméno Agnes¹⁰² a postupně také románový život. Motiv nesmírného gesta, žijícího mimo lidská těla, ale oživovaný lidským tělem bez ohledu na jeho fyzický stav, se stal integrující složkou celého následujícího příběhu.¹⁰³ Toto rozehrání, tato volba se jeví jako dar autorské intuice a záminka ke komunikativnímu jednání – jako impuls ke tvorbě románu.

1.6. Propojenost předpokladů a atributů lidského dorozumívání

Dorozumívající se subjekty (II.A.1.) disponují komunikační aktivitou v závislosti na nezbytných, konkrétních vrozených komunikačních kompetencích – na **komunikačních kompetencích mysli** (II.B.1.). Komunikační aktivita se může uskutečňovat nejen díky kompetenci „vůle ke smyslu“ (II.B.1.1.), intencionality (II.B.1.1.1.), subjektivity (II.B.1.8.), imaginace (II.B.1.9.) nebo intuice (II.B.1.10.), ale také díky mnohým jiným dispozicím – mj. díky kompetenci smyslového vnímání (II.B.1.2.), mystění (II.B.1.3.), poznávání / sebereflexe (II.B.1.4.) a paměti / zapomínání (II.B.1.5.). Dorozumívání dále určují kompetence typu volní regulace (II.B.1.6.), tzn. pozor-

¹⁰¹ Povídka *Já truchlivý bůh* byla zařazena do povídkové sbírky *Směšné lásky (Tři melancholické anekdoty)*. Československý spisovatel, Praha 1963, s. 5-29).

¹⁰² Kundera, Milan: *Nesmrtelnost*. Atlantis, Brno 1993, s. 15.

¹⁰³ Srov. Chvatík, Květoslav: *Svět románů Milana Kundery*. Atlantis, Brno 1994, *Hledání ztraceného gesta*, s. 102-113.

nosti či koncentrace (II.A.1.6.1.) jako schopnosti soustředit se na akty mentálního jednání (na smyslové vnímání, myšlení...), kompetence učit se (II.B.1.7.), emocionálního prožívání (II.B.1.11.), interakčních schopností (II.B.1.12.), kompetence interpretace a rozumění (II.B.1.13.), hodnotit (II.B.1.14.), rozhodovat (II.B.1.15.) nebo (u)věřit tomu, co je sdělováno (II.B.1.16.).

Člověk není pouze potencialitou, ale především subjektem (a objektem) komunikace. Svůj fylo- i onto-genetický druhový statut získává v průběhu a v důsledku svého komunikativního jednání. Člověk je definován svým komunikativním jednáním. Nezbytnou podmínkou lidských komunikačních aktivit jsou všechny výše uvedené předpokladové položky.

Lidské dorozumívání je výslednicí velkého množství faktorů. Podstatná je skutečnost, že komunikativní jednání člověka je určeno konkrétními danostmi – komunikačními kompetencemi dorozumívajících se subjektů (II.B.). Tyto kompetence jsou velmi diferencované, individualizované a proměnlivé, a to jak na úrovni vrozených, tak praxí získaných dispozic. Komunikující subjekty disponují např. odlišným prahem citlivosti, odlišným IQ, EQ nebo smyslem pro humor, odlišnou paměťovou kapacitou nebo asertivitou, odlišnými znalostmi a zkušenostmi a odlišnou úrovní vědomostních syntéz.¹⁰⁴

Komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů (II.B.) jsou východiskem i důsledkem komunikativního jednání dorozumívajících se subjektů. Lze je pokládat za atributy lidského dorozumívání (komunikativního jednání). Lidské vědění, hrubě omezené dobovým stavem poznání lidského světa, je z dorozumívacího hlediska jednou ze složek komunikačních kompetencí.¹⁰⁵

Komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů – kromě toho, že se liší – se současně vždy také více nebo méně sblížují, mají charakter

¹⁰⁴ Problematice vědomostních syntéz je věnována podstatná část následující kapitoly, nazvané *2. Paradigmatické a syntagmatické osy jazykového dorozumívání*.

¹⁰⁵ V oblasti literárního dorozumívání se v posledních třech desetiletích výzkum komunikačních kompetencí orientuje na oblast čtenářské kultury. Tuto orientaci, kterou nejzřetelněji vyjádřila recepční estetika a literární věda tzv. kostnické školy (H. R. Jauss, W. Iser), v naší kulturní oblasti pěstovala zejména slovenská tzv. nitranská škola (F. Miko, A. Popovič, J. Kopál, P. Zajac, P. Žilka aj.). Syntézu poznatků čtenářské kultury (čtenářských komunikačních kompetencí) přinášel Rudolf Lesňák ve svých monografiích *Čitateľ a literatúra* (Slovenský spisovateľ, Bratislava 1982) a *Horizonty čitateľskej kultúry* (Slovenský spisovateľ, Bratislava 1991). *Štúdie o zahraničných výskumoch* (podtitul), redigované R. Lesňákem, přinesla antologie *Čitateľská recepcia literatúry* (Slovenský spisovateľ, Bratislava 1987). V české literární vědě sumarizuje otázky spjaté s čtenářskou recepcí Aleš Haman (*Literatura z pohledu čtenářů*, Československý spisovatel, Praha 1991).

průniku. K dorozumívání je člověk predestinován, geneticky orientován, i když jisté malé procento populace (např. vážně nemocní lidé) má dorozumívací schopnosti podstatně omezeny. Dorozumívání – ponecháme-li stranou neintersubjektové orientační dorozumívání (I.B.1.) – je současně garantováno i limitováno průnikem komunikačních kompetencí konkrétních dorozumívajících se subjektů.

Vzhledem k rozsahu, členitosti, mnohostrannosti a současně integrovanosti fenoménu lidského dorozumívání je velmi obtížné nalézt způsob, jak daný proces vymezit, hierarchizovat a systematizovat.¹⁰⁶ Uspokojivé řešení nejednoho připomenutého problému dosud nebylo nalezeno. To je také hlavní důvod, proč kompozice úvah, zabývajících se pragmatickými předpoklady a komunikačními kompetencemi lidského dorozumívání, má – také v rámci tohoto textu – spíše podobu výčtu než uspořádaného celku a proč jednotlivým předpokladům dorozumívání je věnována nestejná míra interpretační pozornosti.

---

¹⁰⁶ Zřejmě nejsložitějším lidským komunikačním systémem jsou **interpretační dorozumívání** (I.B.4.4.) a **rozšířené interpretační dorozumívání** (I.B.4.5.), a v jejich rámci zejména činoherní (I.B.4.8., I.B.5.8.), hudebně zpěvní-dramatické (I.B.4.9., I.B.5.9.) a hudebně pobybové-zpěvní-dramatické dorozumívání (I.B.4.10., I.B.5.10.; srov. dále divadelní znakové systémy – III.F.20.), neboť ty mají možnost využít a integrovat kterýkoli komunikační prostředek a systém. O deskripci jazyků divadelní komunikace se pokusil Ivo Osolobě ve studii *Mnoho povyku pro sémiotiku (Ne zcela úspěšný pokus o encyklopedické heslo sémiotika divadla*. Nakladatelství „G“, Brno 1992).